

NESOUSTAVNÉ POZNÁMKY K FUKSOVU ROMÁNU VÉVODKYNĚ A KUČAŘKA

ERIK GILK

„[...] vše, co je vědní, je nutně omezené a úzké.“¹

Tento citát vévodkyně budiž vetknut jako motto následujícího příspěvku, který se v několika bodech zamýšlí nad posledním Fuksovým románem a chce především nabídnout materiál k diskusi. V případě románu *Vévodkyně a kuchařka* (1983), jehož třetí vydání uzavřelo letos odeonskou edici sedmisvazkových Spisů Ladislava Fukse vedenou Milošem Pohorským, to vlastně ani jinak není možné, nechceme-li reprodukovat, sumarizovat, kompilovat. Tento „román jako muzeum“², „román jako hroznýš na šalvěji“³ či „kniha pro všechny smysly“⁴, abychom parafrázovali některé z četných dobových recenzí, se těší poměrně velké přízni literárních vědců a jeho místo v kontextu prózy osmdesátých let je dostatečně známo. Proto nebudeme zdržovat převyprávěním děje ani rozsáhlým dokládáním toho, že Fuksova poetika v tomto prozaickém monumentu vskutku dosahuje svého završení či přímo bilance. Nebudeme ani neoriginálně rozvádět přesvědčení o geniální symbióze námětu a formy románu, který zobrazuje dobu secese ornamentálními prostředky jí vlastními, a začneme poznámkou první.

1. Kontext autorova díla

Zdaleka nejrozsáhlejší text Fuksovy tvorby představuje zároveň poslední autorův literární počín, nepočítáme-li vzpomínkovou knihu *Moje zrcadlo & Co bylo za zrcadlem* (1995, spoluautor Jiří Tušl) a torzo nejspíše posledního románu *Podivné manželství paní Lucy Fehrové*, jehož jediná dochovaná kapitola byla vydána jako zvláštní tisk k autorovým pětadesátinám v Československém spisovateli v roce 1988. Vzhledem k Fuksově literární plodnosti předchozího dvacetiletí, v němž vydal na půldruhé desítky prozaických knih, se tento fakt může jevit jako přinejmenším překvapující. Zvláště uvědomíme-li si, že jako prozaik debutoval až ve čtyřiceti letech a že po vydání *Vévodkyně* bylo Fuksovi k životu vyměřeno ještě poměrně dlouhých jedenáct let.

2. Žánrové souvislosti

Vévodkyně a Kuchařka je dnes zcela jednoznačně řazena k žánru historické prózy a v jejím rámci patří k vrcholným dílům normalizačního dvacetiletí. Je také jediným historickým románem, který Fuks napsal, jediným, který Blahoslav Dokoupil ve svém dvoudílném pojednání

o české historické próze zmiňuje.⁵ Na druhou stranu můžeme konstatovat, že s výjimkou nepříliš známé detektivky *Mrtvý v podchodu* (1976), jejímž spoluautorem byl Oldřich Kosek, nenapsal Fuks žádnou prózu ze současnosti. Většina jeho próz je zasazena do doby druhé světové války (autor ostatně patří k jádru tzv. druhé vlny válečné prózy), což na jednu stranu nebyla tehdejší Fuksova současnost, na druhou stranu byl časový odstup mezi aktem psaní a časem vyprávění příliš krátký, než abychom je mohli označit za historické, a to i v případě nejpozdějšího díla tohoto charakteru, novely *Obraz Martina Blaskowitze* (1980). *Myši Natálie Mooshabrové* (1970) a *Oslovení z tmy* (1972) zase patří k žánru sci-fi v nejširším slova smyslu a jsou situovány do budoucnosti. Pomineme-li některé texty z povídkového souboru *Smrt morčete* (1969), jmenovitě cyklus tří povídek o paní Allerheiligové zasazený na počátek dvacátého století, pak jen jedinou prózu můžeme vedle *Vévodkyně a kuchářky* považovat za historickou. Jedná se o novelu *Nebožtíci na bále* (1972), jež se sice odehrává v Praze v několika červencových dnech osudového roku 1914, běžně je u ní ovšem uváděno jiná než časové vymezení žánru. Bývá označována jako fraška nebo v intencích autorova podtitulu (*Malá humoreska*) jako humoreska.

Přes výše řečené autor několikrát relativizoval zařazení *Vévodkyně* mezi historické prózy a zdůrazňoval spojitost s aktuální dobou. V rozhovoru pro časopis *O knihách a autorech* prozaik svůj román dokonce označil za historickou sci-fi⁶ a toto žánrové sousloví následně přejal Miloš Pohorský do své recenze v tomtéž časopise.⁷ Fuks měl tímto nezvyklým označením, které se obzvláště ve srovnání s dnešním boomem tzv. historické fantasy, tedy naprosto odlišným žánrem, musí nutně jevit jako absurdní, na mysli nejspíše dva aspekty.

Tím prvním je akcent na konotaci fin de siècle 19. století a očekávaného konce 20. století a vlastně i tisíciletí, který autor předjímá. Tuto skutečnost, opět autorem a následně v kritice (především v recenzi Vítězslava Ržounka v *Rudém Právu*⁸) zmiňovanou, považujeme za další paradox: autor, který na románu začal intenzivně pracovat již na konci sedmdesátých let, myslel na příchod nového století dvacet let před jeho koncem! Snad jedině Jan Lukeš v recenzi ve *Svobodném slově* poukázal na nepatřičnost takové aktualizace, i když z jiného důvodu, když napsal, že je otázka, „chce-li toto dílo sklenout symbolický oblouk minulostí a přítomností, zda si může dovolit nerespektovat zcela rozdílnosti životního pocitu dvou období...“⁹ Zvláštní naopak je, že Fuks nikde neuvedl onu zjevnou nadčasovost románu, která jej činí aktuálním kdykoliv, ne-li přímo existenciální problematiku, totiž ono hledání smyslu lidského života a místa člověka v dějinách, které souvisí se zdůrazňovanou pomíjivostí času a vyúsťuje v zjevnou dějinnou skepsi.

Druhý důvod autorova zpochybnění příslušnosti románu k žánru historické prózy najdeme v prolínání fakt a fikce,¹⁰ reality a fantaskna, které zde Fuks stejně jako v dalších svých prózách uplatnil, ale které se pravděpodobně neslučovalo s jeho představou dokumentárnější či objektivnější pojetého historického psaní. Na jedné straně autor o popisované době prostudoval kdeco, včetně společenského protokolu, jímž se v rozhovorech bez výjimky zařikal, či tehdejších slavnostních jídelniček. Na druhé straně zaplnil svůj román mnoha fiktivními postavami a rovněž dvěma smyšlenými texty. Prvním je kniha o zrcadlech od domnělého Demetria Facia, k jehož autorství se Fuks přiznal, druhým pak divadelní hra o zániku římské říše, kterou píše sama vévodkyně. Ta sice několikrát cituje Tacitovy *Letopisy a Hovory k sobě* Marka Aurelia, ale co je mnohem zajímavější: Dana Slabochová ve vynikající studii¹¹ identifikovala některé pasáže vévodkynina dílka jako citáty z poslední kapitoly českého překladu

známého Sienkiewiczova románu *Quo vadis*. Toto zjištění je dokladem Fuksovy pověstné hravosti, neboť Sienkiewiczův román byl vydán o rok dříve (1896), než začíná děj *Vévodkyně a Kuchařky*. Utajenost Fuksova mystifikačního záměru je zpečetěna faktem, že Sienkiewiczovo jméno se mezi početnými aluzemi na vévodkyni studované či kupované literáty v celém románě vůbec neobjeví.

3. Potíže s názvem

Přes svoji „přehlednost“ nenabízí dvojčlenný název románu zcela jednoznačný výklad, že jsou jím míněny dvě románové postavy. Už proto ne, že kuchařka Betty Barbellová v žádném případě nepředstavuje postavu ústřední, objeví se ostatně až v poslední pětině textu. Měly-li být v názvu zdůrazněny sociální rozdíly tehdejší společnosti, o nichž vévodkyně nejednou uvažuje, anebo v něm mělo být vedle sebe postaveno vysoké a nízké,¹² pak je s podivem, že se román nejmenuje *Vévodkyně a komorná*. Neboť je to právě postava vévodkyniny komorné Justiny, které se dostává vypravěčovy nemalé pozornosti již z toho důvodu, že vévodkyně s ní má namnoze přátelské, a nikoliv zaměstnanecké vztahy. Je to totiž Justina, již vévodkyně vypráví o nejedné společenské akci, již byla účastna, a ocitá se tak ne stejné informační úrovni jako čtenář, neboť děj některých klíčových momentů je vypravěčem podán až retrospektivně právě při tomto výkladu komorné. Je to Justina, která vévodkyni doprovází do pohřebního ústavu pana Globetrottera jako utajená anonymní „průvodkyně“, je to Justina, která vévodkyni pomáhá ze tří uchazeček vybrat kuchařku do hotelu v Aspernu a vlastně tím spolurozhodne o budoucnosti Barbellové. Je to zase Justina, kdo plní úlohu naivního čtenáře spisů, jež čte posléze vévodkyně a potvrzuje tím funkci šlechtičnina zrcadla.

Na druhou stranu Barbellová poskytne důležité vysvětlení nevráživosti zesnulého strýce vůči Sophiinu bratranci Adalbertovi, také ona má být zrcadlem, symbolem doby, ovšem na jiné úrovni. Má být s to připravit všechna jídla, která se podávala v uplynulém století, a její umění kuchařky má tedy být svým způsobem „muzeální“. Ovšem stěžejní důvod pro uvedení kulinářské profese přímo v názvu je třeba hledat v samotném charakteru románu, který je dokonalým průvodcem dobovým jídelníčkem vybraných pokrmů podávaných na šlechtických hostinách. Právě skutečnost, že v textu nalezneme rovněž několik receptů na přípravu kuchařských specialit, což ovšem v kontextu Fuksova díla není ojedinělé, nás znovu vrací k názvu románu. Ten se v tomto světle jeví jako záměrně mnohoznačný a mystifikující, neboť homonymní slovo „kuchařka“ má dvojí význam: vedle ženské osoby označuje též knihu receptů a návodů na přípravu jídel, tedy knihu, za jakou můžeme Fuksův román taktéž považovat.¹³

Odlišné řešení nabízí v citované recenzi Jan Lukeš, který v názvu vidí dvojí označení jedné postavy, tedy vévodkyně, „neboť hlavní hrdinka je nejen šlechtičnou, leč také výtečnou znalčyní jídelníčků bezmála celého světa“.¹⁴ Slabochová kulinářskou zálibu vévodkyně interpretuje jako další mystifikační moment: „[...] s rozvíjením textu je očekávání druhé osoby navozené titulem, tedy kuchařky, stále znejist'ováno, takže se čtenář postupně může domnívat, že jde díky vévodkynině zálibě o dvojedinost ústřední hrdinky, a je téměř zklamán, když na s. 622, tedy až v závěru románu, konečně vstoupí na scénu Betty Barbellová.“¹⁵

Můžeme nabídnout ještě jiné, provokativní vysvětlení názvu. Fuks do něj totiž mohl zakódovat sám sebe, mohli bychom jej chápat jako autostylizační masku, včetně transmutace do ženského pohlaví, jejíž souvislost s autorovu sexuální orientací nelze vyloučit. Toto vysvětlení

vypadá již méně přitažená za vlasy ve světle nedopsaného románu *Podivné manželství pani Lucy Fehrové*, kde už je podobná stylizace zcela zjevná, zejména díky shodným iniciálám.¹⁶

4. Paparazzi ve Fuksově pozůstalosti v Literárním archivu PNP

Jeden ze čtyřiceti kartonů Fuksovy pozůstalosti na Strahově obsahuje písemnosti vztahující se k románu. Naneštěstí zde není uložen rukopis románu, který by vysvětloval některé nejasnosti a doložil případné posuny v textu. Máme tím na mysli především Fuksovu nedatovanou zprávu pro nakladatelství Československý spisovatel nejspíš z podzimu 1981,¹⁷ kde se zmiňuje o tom, že román bude končit kolem roku 1902 nebo 1903. Příběh se totiž odehrává v mnohem kratším časovém horizontu: od ledna 1897 do září 1898 a končí otevřením hotelu, v den ženevského atentátu na rakouskou císařovnu Alžbětu (10. září 1898).

Z vlastního textu jsou zde uloženy pouze kompletní sloupkový strojopis k druhému vydání a strojopis některých pasáží k prvnímu vydání, které se až na jednu nevýznamnou výjimku shodují s vydaným textem. Ve velké míře jsou naopak zastoupeny autorské poznámky k románu, vesměs roztroušené na obrovském množství povětšinou malých lístečků, přičemž nejvíce zápisků je zachyceno na ubrousku z jedné vídeňské restaurace. Poznámky obsahují poměrně přesnou fabuli zobrazenou v tabulce, včetně přípisků, co čtenář má a nemá vědět. Zbývající papírové útržky se týkají tří oblastí, vedle reálií a jazykových poznámek jsou to především gastronomické údaje, mezi nimiž zaujme soupis vín a k nim vhodných jídel a slovníček francouzských gastronomických výrazů.

Na mnoha místech, včetně Fuksových zápisků ze čtenářských besed, se vyskytují iniciály RT, osoby, která s autorem konzultovala text jak při jeho vzniku, tak v jeho definitivní podobě. Naše podezření, že se jedná o jednoho z Fuksových přátel a zároveň dědiců autorských práv Radko Tobičíka, se potvrdilo v samotném textu románu. Jeden z vysokých šlechticů, sympatický princ z Monte Carla, jehož oblek se na strýcově pohřební hostině honosí světélkujícím mexickým broučkem, pochází totiž z rodu Radkoberg-Tobiczků.¹⁸

Další doklad Fuksovy hravosti, tentokrát v podobě zašifrování jeho přátel do textu románu, jistě nebude v tomto případě ojedinělé (v próze *Nebožtíci na bále* jsme na stopě dalších dvou). Dekódování je ovšem mnohem obtížnější než kupříkladu v *Komandantovi* (1994) Vladimíra Macury, neboť u Fukse nejde o osobnosti literární. V případě Radko Tobičíka to ovšem není tak úplně pravda: v roce 1990 totiž v mladofrontovní edici Ladění vyšla jeho novela *Zítرا zapikají Emily*.¹⁹

Příspěvek vznikl za finanční podpory GA ČR 405/06/0972 „Osobnosti české literatury sedesátých let 20. století“.

POZNÁMKY

- 1 Fuks, Ladislav: *Vévodkyně a kuchařka*. Praha, ČS 1983, s. 184.
- 2 Lukeš, Jan: „Román jako muzeum“, *Svobodné slovo* 39, 1983, 16. 7., s. 11.
- 3 Novotný, Vladimír: „Román jako hroznýš na šalvěji“, *Zemědělské noviny* 39, 1983, 4. 6., s. 5.
- 4 Heřman, Zdeněk: „Kniha pro všechny smysly“, *Mladá fronta* 39, 1983, 27. 7., s. 4.
- 5 Dokoupil, Blahoslav: *Čas člověka, čas dějin. Poznámky k vývoji české historické prózy 1966–1986*. Praha, ČS 1988, s. 72–77. Studie chronologicky navazuje na autorovu monografii *Český historický román 1945–1965*. Praha, ČS 1987.

- 6 Nejtek, Vilém: „Se zasloužilým umělcem Ladislavem Fuksem nad jeho připravovanou knihou *Vévodkyně a kuchařka*“, *O knihách a autorech* 1982, podzim, s. 21.
- 7 Pohorský, Miloš: „Pani vévodkyně a stará Vídeň“, *O knihách a autorech* 1983, jaro, s. 14.
- 8 Rzounek, Vítězslav: „Historie a současnost. Nad novým románem Ladislava Fukse“, *Rudé právo* 64, 1983, 23. 9., s. 5.
- 9 Viz poznámka 2.
- 10 Symptomatické je v tomto aspektu hned uvedení dvou mott, jehož autory jsou Solón a kuchařka. První autor byl historickou osobností a jde tedy o citaci reálného člověka, autorkou druhého citátu je jedna z titulních postav románu, tedy postava fiktivní. Řečeno terminologií Lubomíra Doležela, první citát má charakter zobrazující odbočky, druhý se podílí na konstrukci fikčního světa románu.
- 11 Slabochová, Dana: „K autorské strategii mezitextového navazování na antickou literaturu aneb ‚cisařští‘ prozaikové ve Fuksově ‚c. k.‘ románu“, *Listy filologické* 117, 1994, s. 292–305.
- 12 V této souvislosti lze znovu poukázat na autory úvodních citátů. Vedle proslulé osobnosti athénské archonta a autora politických básní Solóna se ocitá obyčejná (a zde navíc bezejmenná) kuchařka. Téměř se chce dodat, že vedle jedinečnosti velkého lidského ducha je postavena lidová (anonymní) moudrost selského rozumu.
- 13 Za tento postřeh vděčím Dobravě Moldanové.
- 14 Viz poznámka 2.
- 15 Viz poznámka 11, s. 302.
- 16 Odhlížíme přitom od zvukové podoby hrdinčina jména v genitivu tak, jak je uveden v titulu, který při doslovném čtení připomíná pekelné bytosti (Lucy Fehrové – Luciferové).
- 17 *Fond literární pozůstalosti Ladislav Fukse*. LA PNP Praha, inv. č. 05/89/13536, s. 2.
- 18 Poprvé se postava prince vyskytne na s. 284 citovaného vydání Fuksova románu.
- 19 Na tuto skutečnost mě upozornil Lubomír Machala.

Summary

Erik Gilk: Unsystematic remarks on novel *Vévodkyně a kuchařka* (The Duchess and the Cook) of Ladislav Fuks

Paper deals with last prose of famous post-war novelist Ladislav Fuks, extensive historical novel *Vévodkyně a kuchařka* (The Duchess and the Cook) published in 1983. The study evaluates contemporary critical reflection, and especially analyses title of the novel that is sign of Fuks' favourite play with a reader and mystification.

